

УДК [338:343.37](477)

О.І. ПАЛЬЧУК

Київський національний університет технологій і дизайну

**ОСОБЛИВОСТІ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ
НА РІВЕНЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**

У статті розглянуто проблеми тіньової економіки нашої країни, виявлено її особливості, розглянуто взаємозв'язок між тіннізацією економіки, її рівнем розвитку та ступенем залучення у світове господарство.

Ключові слова: тіньова економіка, нелегальний бізнес, підприємництво, бізнес середовище, ведення бізнесу, конкурентноздатність.

Сучасний стан економіки нашої країни потребує значних зусиль щодо виводу економіки з тіні, адже з огляду на значну частку тіньової економіки держава не може ефективно виконувати свої функції, а бізнес нормально працювати. За основними показниками соціально-економічного розвитку Україна значно відстає не лише від країн Східної Європи, а й займає з більшості показників останнє місце серед країн СНД. Зрозуміло, що навіть повільне зростання не виправить ситуацію. На думку автора, значне покращення життя можливе лише за умов кардинальних змін, перш за все створення комфортних умов для ведення підприємницької діяльності та притоку грошових та підприємницьких капіталів в нашу країну. Проте, капітал спрямовується лише туди, де для нього створено комфортні умови: стабільність, прозорість, передбачуваність, мінімальне оподаткування та отримання необхідних дозволів. Такі сприятливі умови можна створити лише паралельно зі зменшенням тіньового сектору економіки.

Проблема нелегальної економіки, яка в нашій країні функціонує паралельно з легальною та охоплює близько 80% діяльності всього малого та середнього бізнесу, постає дуже гостро. Звісно, певна частка тіньової економіки існує в кожній державі, але тоді як в розвинених країнах вона становить близько 5%, в Україні, за оцінками експертів, приблизно 50%. Тобто половина економіки працює в тіні. На думку вчених, коли ця частка перевищує 40% держава вже не здатна нормально виконувати свої функції. Сьогодні, в нашій країні на рівні з легальними галузями паралельно існують нелегальні, що обслуговують тіньову економіку.

Враховуючи все вищевикладене, зазначимо, що детінізація економіки важлива не лише з огляду на необхідність значного покращення життя, але й для забезпечення економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

З огляду на актуальність та значущість, тема тіньової економіки дуже часто обговорюється як в політичних дискусіях так і досліджується науковцями. Зокрема, ґрунтовно вичалася такими відомими вченими як Е. Де Сото, Дж. Д. Сакс, Г. Абадінські, П. Гутманн, Б. Даллаго та іншими.

Серед вітчизняних науковців нелегальну економіку досліджували З. Варналій, В. Геєць, А. Гальчинський, Л. Кістерський, І. Мазур, Ю. Пахомов, П. Єщенко, Я. Жаліло тощо. В той же час, з огляду на складність та багатогранність питання, проблеми тіньової економіки з точки зору підприємництва та її вплив на рівень економічного розвитку країни досліджені недостатньо.

Наразі, у більшості дискусій стосовно тіннізації економіки мова йде про недотримання державою значних доходів в бюджет, а як наслідок неспроможність сплати пенсій та виконання соціальних функцій. Проте, набагато рідше обговорюються більш значущі проблеми пов'язані зі значною часткою іллегального сектору економіки, такі як відтік значних обсягів капіталу, що виявляється в знекровленні

економіки (адже, грошовий капітал є кровеносною системою економіки), виїзду найбільш активної частки населення за кордон, створення неконкурентного олігопольного середовища, що врешті призводить до неконкурентноздатності вітчизняних товарів на міжнародних ринках, значних екологічних загроз в майбутньому.

Метою статті є дослідження особливостей тінізації економіки нашої країни та її вплив на рівень економічного розвитку.

Матеріали та результати дослідження

Наразі в Україні склалося суспільство, що є «некомфортним» для всіх верств населення: бідні, яких переважна частина знаходяться на межі зубожіння, середній клас, що складає незначну частку населення, постійно відчуває нестабільність та непередбачуваність майбутніх доходів, а багаті, почувавши себе не дуже комфортно в бідній країні, змушені постійно боротися за владу та приховувати свої статки. Виникла ситуація, коли суспільство не задовольняє нікого, але при цьому жодних змін не відбувається.

Тривале погіршення економіки призвело до того, що понад 40% населення нашої країни проживає за межею бідності. При цьому, якщо взяти до уваги немонетарні критерії бідності, такі як відсутність інфраструктури, обмежений доступ до навчання, закладів охорони здоров'я тощо, цей показник буде значно вищим [1].

Внаслідок негативних тенденцій в економіці наша країна посідає останні місця в провідних світових рейтингах. Так, при визначенні рейтингу за індексом глобальної конкурентоспроможності, Україна у 2009 р. посіла 82 місце, тоді як Польща – 46, Росія – 63, Казахстан – 67. На рівень конкурентоспроможності нашої країни впливають такі чинники як:

- велика кількість бюрократичних перепонів, необхідних для відкриття/закриття бізнесу;
- слабкий рівень розвитку інституцій (120 місце), який є значно нижчим порівняно з іншими постсоціалістичними країнами, що пов'язано з недостатнім захистом прав власності на землю, ігноруванням та масовим невиконанням законодавчих актів, низьким рівнем державного управління;
- відсутність незалежності судової системи, що призводить не лише до значних втрат бізнесу, а й більшості випадків невпевненості та неможливості захисту власних прав;
- низький рівень макроекономічної стабільності (106 місце), який навіть порівняно з іншими постсоціалістичними країнами оцінюється як невисокий;
- неефективний ринок. Розвиток конкуренції на внутрішньому ринку є досить низьким, що пояснюється значним втручанням держави в роботу ринків, нерівномірним розподілом податкового навантаження, створенням сприятливих умов вибіркоким компаніям, тісним взаємозв'язком «влада-бізнес», що призводить до лобіювання власних компаній, створенням монопольних умов для їх функціонування.

Бізнес середовище в Україні експертами оцінюється як найгірше з постсоціалістичних країн. Відповідно до рейтингу Світового банку «Doing business», за легкістю ведення бізнесу у 2009 р. Україна посіла 142 місце з 183 країн [2].

Місце нашої країни за окремими з цих показників в рейтингах «ведення бізнесу» та світового економічного форуму наведено в табл.1

Таблиця.1 Рейтинг країн за легкістю ведення бізнесу

Показник	Місце
Легкість сплати податків	134 (з 183)
Процедура реєстрації / ліквідації підприємств	145 (з 183)
Рівень захисту міноритарних акціонерів	132 (з 133)
Захист прав власності	127 (з 133)
Адміністративне та податкове навантаження на суб'єкти господарювання	181 (з 183)

Підприємці в нашій країні наštовхуються на численні проблеми в сфері оподаткування, отримання великої кількості дозволів, залучення грошових коштів для розвитку бізнесу, захисту прав власності та корумпованості судової системи тощо. За оцінками експертів, загальне податкове навантаження в Україні майже вдвічі перевищує цей показник в інших країнах та становить до 80% отриманого доходу [3]. За приблизними підрахунками, в умовах сьогодення тіньовим сектором економіки за межі держави перераховується понад 63 млн. грн., а суми щорічного ухилення від оподаткування сягають майже 5,7 млн. гривень [4]. За соціологічними даними у середньому підприємства приховують близько 20% своїх доходів, проте на нашу думку ця цифра є значно більшою.

В економіці країни спостерігаються несприятливі тенденції подальшого погіршення підприємницького середовища. Частка населення, які вважають корупцію, надмірне регулювання, політичну нестабільність, лобіювання та несумлінну конкуренцію перешкодою для бізнесу зростає. При цьому від 24 до 28% представників малого та середнього бізнесу зазначають, що для отримання ліцензій, здійсненні процедур митного огляду, реєстрації та сертифікації вони вимушені здійснювати неофіційні платежі. При одержанні дозволів кількість таких підприємців зростає до 38–42% [4]. Звичайно такі дані є досить суб'єктивними, проте варто звернути увагу на те, що близько 70% громадян корупцію вважають нормальним явищем, а до подібного ведення бізнесу звикли. Бізнесмен, що ризикує та по своїй суті є авантюристом, створює робочі місця, а за умов ринкової економіки сприяє появі кращих, конкурентоздатніших продуктів та послуг, а врешті решт сприяє розвитку економіки держави та покращенню життя населення, має отримувати і найвищу винагороду. Попри це, найвищу винагороду в нашій країні отримують чиновники переважно як оплату за допомогу у вирішенні певних питань. За відсутності позитивного вирішення проблем корупції, справедливого доступу до ресурсів, розподілу благ, податкового навантаження тощо у суспільстві виникає зневіра у можливість змін. В той же час, всі ці процеси значно впливають на функціонування економіки країни, призводять до її неконкурентоздатності на світовій арені.

Негативними наслідками подібної іллегалізації економіки є не лише недотримання коштів в бюджет та відповідно неспроможність держави виконувати свої соціальні функції, а й значний відтік капіталів за кордон. Гроші працюють не на економіку нашої держави, а на економіку інших країн, де для них створено кращі умови. В той же час іноземні інвестори з обережністю придивляються до нашої країни, відносячи її до потенційно небезпечних для інвестування країн з незрозумілим законодавством та непрозорими механізмами.

Також до негативних наслідків іллегалізації, які наразі обговорюються не так жваво через їх віддаленість у часі, слід віднести збитки, що понесе держава за корумпованість у видачі дозволів і

ліцензій та порушення вимог охорони довкілля, безпеки праці, технічних і будівельних норм та стандартів, прав виробників об'єктів інтелектуальної власності.

Недотримання вимог охорони довкілля призводить до забруднення екології, водоймищ, а в подальшому призведе до значного скорочення запасів питної води, флори і фауни, окрім того сприяє збільшенню хвороб серед населення в тому числі важких. В умовах недотримання будівельних норм та стандартів, в бетонні суміші додаються різноманітні речовини, домішки з вмістом сірки, хлоридів та інших хімічних речовин, які не лише скорочують строки можливого використання будівлі та можуть призвести до руйнування конструкції, але й негативно впливають на екологію. Подібне спостерігається і в харчовій промисловості, що часто призводить до важких отруєнь.

Найголовнішим є те, що іллегальна економіка по своїй суті налаштована на отримання швидкого прибутку у короткотерміновій перспективі та не сприяє стратегічному розвитку економіки. Підприємці, працюючи за межами правового поля не можуть розраховувати на законний захист своїх інтересів. Окрім того, корумпована судова система не в змозі захистити економічні інтереси громадян. Невизначеність, незахищеність та тотальна недовіра призводить до того, що гроші не працюють не економіку. Переважна кількість коштів витікає з країни за кордон або зберігається під матрасами та поступово знецінюється.

Відсутність достатньої кількості капіталу, що працює на економіку призводить до ще більшого поширення бідності серед населення, громадян заганяють в пастку бідності. Відсутність мінімального капіталу не дозволяє найбільш бідним прошаркам населення підніматися соціальними сходами. Найбідніші верстви населення не мають найважливіших видів капіталу:

- людського капіталу (здоров'я, їжа, навички, необхідні для ведення економічно активного життя);
- капіталу для ведення підприємництва (техніка, автотранспорт, обладнання тощо);
- інфраструктури, яка необхідна для ведення підприємницької діяльності (дороги, електроенергія, каналізація, водопостачання, аеропорти та порти, комунікаційні системи тощо);
- природного капіталу (вода, земля для ведення сільського господарства);
- суспільно-інституційного капіталу (судові системи, торгівельне право, державна політика, що забезпечує нормальне функціонування інституцій);
- інтелектуального капіталу (можливості доступу до знань, нових технологій тощо).

Про погіршення інвестиційного клімату та відсутність доступу до міжнародних ринків капіталу говорять і іноземні експерти. Так, президент Європейської бізнес асоціації Томаш Фіала заявив, що невиконання угод Меморандуму з МВФ та неотримання внаслідок цього траншу, затримка підписання угоди про зону вільної торгівлі з ЄС та не вигідна для України газова угода з Газпромом, що збільшує дефіцит бюджету призводять до погіршення інвестиційного клімату. Серед внутрішніх причин він назвав корупцію, що за оцінками міжнародних фінансових корпорацій за останні три роки зросла; відсутність верховенства права; зростання податкового навантаження на бізнес. Частка податків у ВВП зросла до 25,5%, що є найвищим рівнем за всі роки незалежності. Безперечно, все вищезазначене не може сприяти ані розвитку бізнесу ані виводу його з тіні.

Нелегальна економіка проникла в усі сфери діяльності суспільства і охоплює всі верстви населення починаючи від політиків і закінчуючи найбільш бідними громадянами. Тіньові процеси активно використовуються не лише для отримання влади, а й для збагачення в подальшому: проведення

державних тендерів, контрабандний ввіз товарів на митну територію, фіктивні експортні поставки для розкрадання ПДВ. Податкова система, що є абсолютно неприйнятною для суб'єктів економічної діяльності, корумповано адмініструє ПДВ, наперед збирає податки, постійно змінює правила гри та вводить непрозоре, незрозуміле податкове законодавство, в якому навіть чиновникам розібратися складно. Застосування схем мінімізації та ухилення від сплати податків набули масового характеру.

На руках у населення за приблизними оцінками експертів знаходиться від 40 до 60 мільярдів доларів, що значно перевищує надходження прямих іноземних інвестицій за всі періоди незалежності України. За умов спрямування грошей в легальний сектор економіки, вони не лише сприятимуть розвитку та покращенню життя населення, а й призведуть до непотрібності чергових траншів МВФ. Основним постулатом є те, що гроші повинні працювати на економіку, лише тоді вона дійсно буде зростати.

Наразі, тінізація економіки має значне підґрунтя, міцні традиції та коріння, тому для її уникнення потрібно буде здійснити неабиякі зусилля.

На думку автора, необхідно:

- забезпечити чіткість та неухильність виконання законів: слід зменшити кількість законів, зробити їх прозорішими та зрозумілішими;
- зменшити кількість дозволів, ліцензій, реєстраційних документів та встановити адекватну процедуру їх видання та ліберальні ціни;
- створити прозорість в діяльності судової системи, фондового ринку;
- здійснити податкову реформу, що включало б відміну ПДВ, зменшення кількості та розміру податків і створення при цьому прозорого механізму їх сплати та розподілу бюджетних коштів.

Звичайно, все це вимагає зламу та повної зміни політичної та економічної системи країни, проте подальший розвиток інакше є неможливим. Економіка, що наразі склалася в Україні не є ринковою. За теорією А. Сміта ринкова економіка - це лад, заснований на приватній власності, за якого здійснюється вільна гра ринкових сил. Рушійною силою господарського розвитку є прагнення індивідуума до досягнення власних економічних інтересів, яке збільшує не тільки його добробут, а й примножує багатство суспільства.

Характерними особливостями ринкової економіки є:

- приватна власність на виробничі й трудові ресурси;
- необмежена кількість суб'єктів ринку, абсолютно вільний доступ на ринок і вихід з нього;
- вільна конкуренція;
- доступність всебічної інформації про ринок для кожного суб'єкта;
- свобода учасників господарської діяльності;
- самостійне встановлення цін на товари та послуги;
- стихійне ринкове регулювання економічних процесів;
- відсутність у кожного із суб'єктів ринкових відносин можливості безпосередньо впливати на рішення, які приймаються іншими суб'єктами.

В нашій же країні частина вищезазначених ознак відсутня. В Україні держава дуже активно втручається в економіку, тому ми не можемо говорити про стихійне регулювання ринкових процесів; доступ на ринок не є вільним; вільної конкуренції не може бути за рахунок того, що частина підприємств

отримує певні преференції при виході на ринок; інформація про ринок в більшості випадків також не є доступною; окрім того у багатьох суб'єктів є можливість впливати на рішення, що приймаються іншими суб'єктами. Отже, як видно більшість ознак ринкової економіки в нашій країні відсутня. В Україні наразі склалася економіка олігопольного типу, при цьому часто відсутня конкуренція, що робить товари наших виробників неконкурентоздатними на світовому ринку.

З ракетної держави, держави, в якій вперше в Європі було зібрано комп'ютер наша країна перетворюється поступово на країну третього світу і без серйозних змін нелегального сектору економіки відновити економічне зростання навряд чи вдасться. Реалізація плану дій легалізації економіки можлива лише за умови чітко розробленого плану, усвідомлення своїх дій, бачення кінцевих результатів та рішучої волі політиків.

Список використаної літератури

1. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь/за заг. Ред. В.М. Гейця (та ін.). – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
2. Doing business 2010 report Economy Rankings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/EconomyRankings/>.
3. Водолажченко Д.С. Тіньова економіка сьогодні: причини та наслідки. – Матеріали конференції: «Актуальні проблеми розвитку управлінських систем: досвід, тенденції, перспективи». – №1. – 2010. – С. 23-25.
4. Д.Харко Правова природа тіньової економіки: поняття, причини та напрями детінізації // Вісник Львівського університету. – 2–11. – №2. – 351 с.
5. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації/за ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.

Стаття надійшла до редакції / Article received: 28.08.2013

Теневая экономика. Сущность и особенности в нашей стране

Пальчук Е.И.

Киевский национальный университет технологий и дизайна

В статье рассмотрены проблемы теневой экономики нашей страны, выявлено ее особенности, рассмотрена взаимосвязь между тенезацией экономики, ее уровнем развития и степенью вовлечения в мировое хозяйство.

Ключевые слова: теневая экономика, иллегальный бизнес, предпринимательство, бизнес среда, ведение бизнеса, конкурентоспособность.

Illegal economy and its specialities in our country

Palchuk O.

Kyiv National University of Technologies and Design

Problems connected with illegal economy of Ukraine are considered, the connection between illegal economy, the development of the country and the level of its involvement in the world economy are investigated in the article.

Keywords: shadow economy, illegal economy, business, doing business, entrepreneurship, business activity, competitiveness.